

Irena BOGOCZOVÁ

Ostrava

## Szkice z dialektologii języka czeskiego.

### 2. Tradycje czeskiej dialektologii od jej zarania do II wojny światowej

**Keywords:** Jan Blahoslav, Alois Vojtěch Šembera, Vavřinec Josef Dušek, František Bartoš, Bohuslav Havránek, Oldřich Hujer, František Trávníček; Czech-Slavonic Ethnographic Exhibition; Czechoslovak Homeland Study (Part III – Language); neogrammarianism, areal linguistics

**Słowa kluczowe:** Jan Blahoslav, Alois Vojtěch Šembera, Vavřinec Josef Dušek, František Bartoš, Bohuslav Havránek, Oldřich Hujer, František Trávníček; Národopisná výstava československá, Československá vlastivěda (III – Jazyk); szkoła młodogramatyczna, geografia językowa

#### Abstract

At the beginning of the present article the period when dialectology was still taking shape is mentioned. Occasional descriptions of dialects were initially unsystematic and did not go beyond the possibilities of grasping a problem methodologically as it was common for 19th century linguistics. The approach of neogrammarians (also young grammarians) was beneficial in the sense that the phenomena were described in detail, consistently and to a large extent truly; the first works on dialectology were very accurate and linguistic phenomena were fairly and sufficiently presented in them. The wider scientific community was encouraged to collect dialectal material mainly by the organizers of an ethnographic exhibition, relating to the material and spiritual culture of Czech, Moravian and Slovak people (in the broader context of Slavic culture), which was held in 1895. Furthermore, in the article are described the results of the inter-war Czech dialectology which mainly includes comprehensive studies by Bohuslav Havránek and Václav Vážný. The new concept of dialectology was marked by the structuralism.

V článku se píše nejdřív o době, kdy se dialektologie teprve utvářela. Příležitostně popisy dialektů byly zprvu nesystematické a nepřesahovaly rámec možností metodologického uchopení problému běžný v lingvistice 19. století. Přístup mladogramatiků byl přínosem v tom smyslu, že popisoval jevy detailně, soustavně a vcelku prav-

divě; první dialektologické práce byly velmi přesné a jazykové jevy byly v nich poctivě a v dostatečném rozsahu prezentovány. Ke sběru nářečního materiálu povzbudili širší odbornou veřejnost hlavně organizátoři vlastivědné výstavy týkající se materiální i duchovní kultury českého, moravského a slovenského lidu (v širším kontextu kultury slovanské), která se konala v r. 1895. Dále jsou v článku přiblíženy výsledky meziválečné české dialektologie, ke kterým patří hlavně obsáhlé studie Bohuslava Havránka a Václava Vážného. Nové pojetí dialektologie se neslo v duchu strukturalismu.

#### Wprowadzenie

W niniejszym opracowaniu kontynuujemy charakterystykę czeskiej dialektologii, a precyzyjnie rzecz ujmując, mamy zamiar przedstawić jej osiągnięcia, przedmiot badań oraz etapy rozwoju. Na wstępie pragniemy podkreślić, że to, jak dialektologia czeska wcześniej obchodziła się z terytorialnymi odmianami języka etnicznego, nie zawsze jest zgodne z dzisiejszym rozumieniem tego zagadnienia, dlatego wiele poniżej podanych prac dialektologicznych (opisowych, kartograficznych, leksykograficznych) odnosi się również do odmian, które nieco później (a ostatecznie po II wojnie światowej) stały się częścią innego suwerennego języka słowiańskiego – słowackiego. Ze względu na stosunkowo długi okres rozwoju tej dyscypliny językoznawczej, podczas którego dochodziło do zmian teorii i metod badawczych, oraz na znaczną liczbę językoznawców i różnorodność podejmowanych przez nich tematów, postanowiliśmy rozdzielić przygotowany materiał na dwa artykuły, dlatego najnowszą historię i aktualne zadania czeskiej dialektologii omówimy w następnym tekście.

#### 1. Najstarszy etap rozwoju dialektologii czeskiej

Śledząc ewolucję „myśli dialektologicznej” w językoznawstwie czeskim, opuszczamy okres poprzedzający odrodzenie narodowe (dialektologie předobrozenecká) ze względu na fakt, że naukowa dialektologia nie miała się wtedy jeszcze na czym opierać. Stosowane wcześniej w gramatykach opisowych i innych pracach językoznawczych pojęcie dialektu nie miało dzisiejszego znaczenia. Jan Blahoslav, przedstawiciel czeskiej reformacji, autor pracy *Grammatica čes-*

ka (1571) zawierającej (końcowy) rozdział zatytułowany *De dialectis*, używając wyrazu dialekty oraz wymieniając „Boemica dyalectus”, „Slovenský dyalectus” i „Polský dyalectus”, miał na myśli po prostu języki lub inne większe zespoły językowo-gwarowe. Autor pochlebnie wyrażał się na temat języka czeskiego, który uważał za „wygodny” (dosłownie: *prostranný*), któremu niepotrzebne jest „nepěkné skrze nos mluvení” dostrzegane u sąsiednich Polaków, którzy „jakýms nám nepřijemným huhnáním velmi sobě svůj hovor kazí” (Blahoslav 1991, s. 369)<sup>1</sup>.

Klasyfikacja i charakterystyka tychże „dialektów” odzwierciedla zarówno niegdyśszy poziom wiedzy z zakresu językoznawstwa, jak również specyficzne pojmowanie dostępnych informacji. Choć opisy te mogą dziś wywoływać uśmiech, przyznać należy, że uczynione wówczas spostrzeżenia były cennym osiągnięciem badawczym<sup>2</sup>.

Fundamenty naukowej dialektologii zostały położone dopiero pod koniec XIX w., w okresie badań „praw głosowych” prowadzonych przez młodogramatyków, pierwotnie niemieckich. Również czescy młodogramatycy, w myśl pozytywistycznej filozofii i metody lingwistycznej, docierającej przede wszystkim z Lipska i Wiednia, polegał na niezawodnym materiale językowym, zanotowanym w terenie lub zaczerpniętym z miarodajnych źródeł (słowniki, artykuły opublikowane w literaturze fachowej, korespondencja z folklorystami, ew. niektóre dzieła literackie), na materiale sumiennie opracowanym i szczegółowo opisanym<sup>3</sup>. Choć walorów pozytywistycznej dialektologii

---

<sup>1</sup> Za niewłaściwą uważa zresztą autor każdą wymowę oprócz czeskiej. Do Moravian odnosi się np. ten oto wniosek: „Moravané ačkoli českým jazykem mluví, však ne tak pěkně a slušně vyřikají slov někteří [...] zvlášť na Hané, velmi usta otvírají, a naběrouce některé litery hláholu plná usta, jaks nezpůsobně mluví” (Blahoslav 1991, s. 370).

<sup>2</sup> Nawet w pojęciu Dobrovskiego „böhmischer Dialekt (mit dem Mährischen und Slowakischen)” to to samo, co wcześniejszy „Boemica dyalectus” w ujęciu autora *Gramatiky české* (por. Kloferová 2007, s. 340).

<sup>3</sup> Do grona czeskich młodogramatyków zalicza się szczególnie Jana Gebauera (1838–1907) oraz Oldřicha Hujera (1880–1942).

przełomu XIX i XX w. jest wiele, wspomnieć należy o pewnym braku syntetyzujących wniosków i uogólnień. Badania były prowadzone wybiórczo, opisy, choć bardzo dokładne, dotyczyły mniejszych regionów, informacje były zatomizowane (często używa się określenia „deskriptivní atomismus”). Nie uwzględniano też kryterium kontekstu sytuacyjnego, płaszczyzny stylowej tekstu itp.

Drugi ważny krok w kierunku dialektologii uprawianej w sposób naukowy uczynili badacze francuscy (Jules Gilliéron, Edmond Edmont, Albert Dauzat), prekursorzy językoznawstwa arealnego (geografii lingwistycznej)<sup>4</sup>, którego początki sięgają pierwszych dwu dekad XX w.<sup>5</sup> W pierwotnym podejściu autorów opracowań językoznawczych do problematyki dialektów przejawia się nadal znaczne zaangażowanie emocjonalne. Niejednokrotnie kierowano się walorami estetycznymi mowy ludu czeskiego (morawskiego, śląskiego itd.), która raz wydawała się ładna (*libá*), innym razem brzydka (*šeredná*); „normalna”, „zwykła” lub dziwaczna (*podivná*); godna uszanowania albo zasługująca na krytykę. Uprawianie dialektologii na większą skalę przyniosło dopiero instytucjonalne wsparcie tej dyscypliny językoznawczej. Ale pomimo nowego klimatu społecznego nawet w pierwszych dziesięcioleciach XX w. dialektologia traktowała dialekty i gwary wyłącznie jako odmiany „ludu wiejskiego”.

Za prekursora „czeskiej” dialektologii (czeskiej, zgodnie z powyżej przedstawioną czesko-morawsko-słowacką percepcją „dialektu czeskiego”) uważa się Aloisa Vojtěcha Šemberę (1807–1882), który jeszcze w czasach poprzedzających badania Georga Wenkera, bo w latach 1863–1864, sporządził mapę językową nazwaną *Mapa Země moravské s částmi pohraničnými Slezska, Čech a Rakous*, z której korzystali jego następcy, oraz napisał i opublikował rozprawę naukową

---

<sup>4</sup> Niektóre źródła (np. Hlavsová 1984b) uważają za początek tego nurtu terenowe badania gwar Nadrenii przeprowadzone przez Georga Wenkera w 1876 r., zmierzające do kartograficznego opracowania uzyskanego materiału językowego (*Sprach- atlas des Deutschen Reichs*, 1876–1888), inne – dopiero *La géographie linguistique* Alberta Dauzata (1922).

<sup>5</sup> Pomijamy znaną teorię falową Johanesa Schmidta z lat siedemdziesiątych XIX w.

zatytułowaną *Základové dialektologie československé* (czyli *Podstawy dialektologii czesko-morawsko-słowackiej*)<sup>6</sup>. Sam Šembera pochodził z Wysokiego Mýta, a więc z Czech północno-wschodnich, gimnazjum skończył w miejscowości Litomyšl, studia – w Pradze. Pracował w Brnie, Ołomuńcu, Wiedniu, a materiał językowy zdobywał, podróżując po „ziemiach czeskich” lub drogą korespondencyjną – od grona swoich przyjaciół, do których należeli m.in. Karel Jaromír Erben lub Božena Němcová (Hlavsová 1987, s. 76–77; Kloferová 2007, s. 342). Warto zwrócić uwagę na precyzyjną, „šemberowską” klasyfikację dialektów i gwar opartą na kryterium ich usytuowania geograficznego, rzadziej – na cechach natury etnograficznej. Zespół językowy czesko-morawsko-słowacki dzieli autor na narzecza, w dalszej kolejności wymienia konkretne zespoły dialektalne (w l. poj., czyli (to) *nářečí*): czeskie, morawskie i słowackie, po czym każde z nich dzieli na poszczególne podrzecza (w l. mn. (ta) *podřečí*, według niem. *Unterrendung*), by w końcu dotrzeć do lokalnych różnorzeczy (*různořečí*)<sup>7</sup>. Šembera celnie zrozumiał specyficzny charakter zróżnicowania dialektalnego na terenach czeskich, morawskich i słowackich polegający przede wszystkim na odmiennościach w wymowie (z konsekwencjami w fleksji), przedstawiając każdą gwarę najpierw na poziomie fonetyczno-morfologicznym, dopiero w drugiej kolejności – leksykalnym. Czescy bohemiści zawsze wysoko cenili Šemberę, dzieląc proces rozwoju czeskiej dialektologii na etap przedšemberowski i pošemberowski. Wspomniana już dwukrotnie Stanislava Kloferová tak oto ocenia zasługi Šembery:

---

<sup>6</sup> Niewielka, licząca ok. 180 stron publikacja ukazała się w 1864 roku w Wiedniu, gdzie jej autor prowadził na tamtejszym uniwersytecie zajęcia z zakresu bohemistyki, lecz wykorzystany materiał językowy był o wiele starszy, ponieważ został zebrany rzekomo już w latach czterdziestych XIX w.

<sup>7</sup> Terminologia odpowiada zasygnalizowanej preferencji wyznaczników geograficznych, np. w ramach narzecza czeskiego autor rozróżnia: *podřečí západní*, *střední* a *východní* i różnorzecza *domažlické*, *šumavské*, *lužnické*, *krkonošské* itp. (Kloferová 2007, s. 342).

Šemberovo dílo je právem považováno za počátek české dialektologie jako vědního oboru. Ukončuje se jím etapa, již lze označit jako období přípravné. V *Základech dialektologie československé* vyzval Šembera k programovému bádání o českých nářečích. Třebaže se mu dnes vytýkají zastaralé a překonané badatelské postupy, pro svou dobu byla Šemberova bádání příkladem pečlivé a příkladné výzkumné práce s nářečním materiálem. Stala se vzorem pro dialektologické analýzy v dalších dvou desetiletích (Kloferová 2007, s. 343).

Drugim kluczowym czynnikiem rozwoju czeskiej dialektologii stała się przygotowywana na skalę ogólnonarodową, i to przez kilka lat, *Národopisná výstava československá*. Wystawa przebiegała w Pradze od 15 maja do 22 października 1895 r. i była prawdziwym wyzwaniem dla językoznawców, historyków, etnografów, geografów oraz reszty przedstawicieli nauk przyrodniczych i społecznych, wyjątkową okazją do zaprezentowania całego dotychczasowego dorobku kulturalnego (w sensie duchowym i materialnym) ludu czeskiego, morawskiego (morawskiego i śląskiego) i słowackiego. Pracami organizacyjnymi w ramach tego ogromnego przedsięwzięcia zajęły się poszczególne sekcje. Sekcją językoznawczą kierował Vavřínek Josef Dušek, jeden ze studentów Jana Gebauera<sup>8</sup>. Sama wystawa to już tylko prezentacja osiągnięć; równie ważne było to, że jej twórcy zainicjowali wydawanie pism „Český lid” (od 1891 r.) oraz „Věstník Národopisné výstavy československé” (1893–1895), które pod pierwotnymi lub innymi nazwami pokazywały się jeszcze na długo po zakończeniu imprezy<sup>9</sup>. Zasługi Duška dla dialektologii czeskiej są, jak w swoim czasie napisała Jaroslava Hlavsová (1984a), niedocenione. Opracował pierwszy czeski kwestionariusz do badań dialektologicznych zawierający zdania wzorcowe (*vzorové*, dosłownie *vzorné věty*, por. niem. *Mustersatz*) przeznaczone do tłumaczenia na język „ludowy” nawet w najbardziej odległych regionach. Uzyskany w ten sposób materiał Dušek posegregował i opracował metodą kartograficzną (*Dialektické mapy Čech*, 1894). Jego działania były więc z jednej stro-

---

<sup>8</sup> Po jego rezygnacji ze względów zdrowotnych funkcję przewodniczącego sekcji objął O. Benda.

<sup>9</sup> Pismo „Český lid” jest wydawane do dziś.

ny nowatorskie: pierwszy czeski kwestionariusz dialektologiczny, pierwsze zorganizowane badania terenowe, z drugiej – nawiązywały do prac rozpoczętych przez Šemberę.

Dušek miał do dyspozycji nie tylko mapę swego poprzednika, ale także obszerny opis dialektów morawskich i śląskich (laskich) innego ówczesnego dialektologa, Františka Bartoša, związanego – podobnie jak Šembera – ze środowiskiem wiedeńskim (Bartoš był studentem Šembery), z Brnem, z rodzinnymi stronami w okolicach Zlína, jak również ze Śląskiem Cieszyńskim, gdzie przez jakiś czas pracował jako nauczyciel. W tym wypadku chodzi o pierwszy tom *Dialektologie moravské* (1886 r., drugi pojawił się w 1895 r.), który Bartoš napisał już jako doświadczony badacz. W samym podtytule pierwszego tomu opracowania poświęconego wschodniej części Moraw sugeruje podział na nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské, a pisząc o dialektach laskich, zastanawia się nad odpowiednią terminologią, por.:

Lid sám nářečím tímto mluvící řeč svou nazývá *moravskou*; sebe pak obyvatelé nejmenují buď nijak, buď *Valachy*, jméno *Lachův* sousedům svým třeba nejbližším udělující. [...] V Těšinsku na rozhraní řeči české a polské jména *Lach* a *Valach* jsou vzájemnými přezdívkami. [...] Jakkoli tedy jméno *Lach*, *lašský* vůbec uято není, ponecháváme ho přece za souborný název tohoto zajímavého nářečí... (Bartoš 1886, s. 97).

Zresztą nazywanie gwar na podstawie ich położenia geograficznego lub terminy utworzone od nazwy mieszkańców danego regionu też go nie satysfakcjonowały. Sam w przedmowie do tomu drugiego proponuje, by skupić uwagę na „řeči samé”, i wymienia cztery podstawowe dialekty (*hlavní nářečí*):

1. „slovenské s podřečím valašským i dolským”,
2. laskie,
3. hanackie,
4. czeskie (Bartoš 1895, s. II–III).

Co do czwartego narzecza (dialektu) dodaje:

Za Čechy pokládám ty slovanské obyvatelé na západní Moravě, kteří po způsobu českém vyslovují dvojhlasý ou (=ú) a ej (=ý) (Bartoš 1886, s. III).

Dodajmy, że *Dialektologie moravská* zawiera nie tylko sam opis dialektów (prezentację ich systemów włącznie z paradygmatami form wyrazów odmiennych), ale także słowniki<sup>10</sup>.

Mniej więcej w czasie przygotowań i realizacji wspomnianej wystawy etnograficznej (Národopisná výstava československá) na Uniwersytecie Karola w Pradze pracował Jan Gebauer, autor kilkutomowej gramatyki historycznej języka czeskiego<sup>11</sup>, który co prawda sam do grona dialektologów nie należy, ale dzięki prowadzonym zajęciom w studenckim kółku slawistycznym (Seminář pro slovanskou filologii) krzewił dialektologię w dydaktyce uniwersyteckiej i wychował dla dialektologii czeskiej szereg znaczących badaczy<sup>12</sup>. Ocenic należy również wkład Gebauera w opracowanie zasad transkrypcji tekstów folklorystycznych (etnograficznych)<sup>13</sup>.

Działalność seminarium slawistycznego została przedstawiona w ten oto sposób:

První ředitel semináře Jan Gebauer tento úkol plnil od počátku na vysoké úrovni. V jeho semináři, kterým prošlo za dobu 1880–1905 na 650 absolventů, byla přivedena

<sup>10</sup> F. Bartoš opublikował też własny *Dialektický slovník moravský* (1906), który stanowi ponadczasowe miarodajne źródło leksykograficzne (por. Kloferová 2007, s. 346).

<sup>11</sup> Sam autor zdążył zrealizować swój wielki zamiar tylko częściowo: dokończył i opublikował tom I (*Hláskosloví*, 1894) i oba zeszyty tomu drugiego (*Tvarosloví – Skloňování*, 1896 i *Časování*, 1898), natomiast tom IV (*Skladba*) na podstawie rękopisu Gebauera zredagował i opublikował dopiero František Trávníček (1929).

<sup>12</sup> Gebauer zachęcał swoich studentów do prowadzenia badań terenowych w ich rodzinnych stronach, notowania autentycznego materiału językowego, jego analizowania, opisywania. Jego nadzór nad stosowaną metodą badawczą i naukową interpretacją danych dialektologicznych był gwarancją wiarygodności wyników, z drugiej strony zgromadzony materiał językowy posłużył autorowi do realizowania własnych zamiarów językoznawczych (napisania gramatyki historycznej).

<sup>13</sup> Pierwotnie wskazówki te miały służyć dla celów jednej z sekcji zrzeszenia studenckiego Slavia, zajmującej się zbiorem wątków baśniowych, i pod tytułem *Navedení pro sbírání pohádek* [...] oraz *Navedení pro sběratele* zostały w latach siedemdziesiątych XIX w. opublikowane dwukrotnie – po raz drugi w doprecyzowanej i poszerzonej wersji (dokładnie patrz Hlavsová 1988).

a usměřena k vědecké práci celá jedna generace českých filologů bohemistů a slavistů. Nejmladší z nich byli vědecky a přímo i badatelsky aktivní až do poloviny 20. stol. Ta okolnost, že nemalá skupina odborníků – jak budoucích pracovníků na univerzitě samé, tak i středoškolských profesorů a specialistů na jiných pracovních úsecích – prošla vědeckým vedením zprvu jediného seminárního ředitele, vtiskla české jazykovědné bohemistice a slavistice do té doby nezvykle monolitní ráz co do pracovních metod i tematické orientace, i když ji samozřejmě nesjednotila beze zbytku (Večerka 2007, s. 54).

## 2. Dialektologia w pierwszym państwie czechosłowackim

Uzyskanie samodzielności przez Czechów (Morawian, Ślązaków, Słowaków) po ich długotrwałej przynależności do Austro-Węgier i do strefy niemieckich/węgierskich wpływów językowych, zwłaszcza w komunikacji urzędowej, przyniosła – co prawda – zmiany w pozycji społecznej języka czeskiego, ale nie tak gwałtowne, jak mogłoby się wydawać. Konstytucja nowo powstałej Republiki Czechosłowackiej regulowała – przynajmniej na papierze – sfery używania języka „czechosłowackiego”, który stał się językiem m.in. administracji państwowej i komunikacji ogólnospołecznej. Na konkretnych stanowiskach pracowała jednak kadra urzędnicza, która nie zawsze była przygotowana do tych zmian. W niektórych regionach kraju (np. na Śląsku) wielu pracowników administracji państwowej po prostu nie znało innego języka poza niemieckim. Dwujęzyczna komunikacja urzędowa uwzględniająca oficjalny język czechosłowacki i język mniejszości panowała także w czechosłowackich jednostkach administracyjnych (powiatach) zdominowanych przez ludność niemiecką. Drogim ważnym problemem, nie do końca dobrze rozwiązany, była konieczność ustosunkowania się do słowackiego obszaru językowego. Trzecim niebagatelnym zadaniem była implementacja międzynarodowych zobowiązań wobec mniejszości etnicznych (narodowych) używających języka niemieckiego, węgierskiego, gwar rusińskich (łemkowskich; w części wschodniej państwa) lub polskiego (na Zaolziu)<sup>14</sup>.

<sup>14</sup> Choć koncepcja państwa Czechosłowackiego była zbudowana na koegzystencji dwu narodów – Czechów i Słowaków – to jednak zawsze liczone się z mniej-

To wszystko oczywiście nie należy bezpośrednio do kompetencji dialektologii, ale też jej nie omija.

Rozwojowi dialektologii i nauki w ogóle pomagały wtedy nie tylko obecność suwerennego państwa czechosłowackiego, ale także odpowiednie instytucje o niepodważalnym autorytecie, szczególnie powstała jeszcze za czasów austro-węgierskich akademii nauk<sup>15</sup>. Na scenie pojawiły się też wyraźne osobowości (choć później uważane za kontrowersyjne) ze znaczącym wpływem na środowisko językoznawcze. Jedną z nich był znany językoznawca czeski František Trávníček, m.in. założyciel tzw. brnieńskiej szkoły dialektologicznej<sup>16</sup>. Dialekty i gwary języka czeskiego przedstawił w sposób popularnonaukowy w niewielkiej publikacji *O českém jazyce* (1924). Jest też autorem pracy *Moravská nářečí* (1926), a materiał gwarowy wykorzystał również jako przykłady do opisu rozwoju języka (*Historická mluvnice československá*, 1935). Choć w opisie tym nawiązuje do Gebauera, to przedstawiony tu materiał gwarowy jest, zdaniem autora, „z největší části nový”. Jego pochodzenie tłumaczy w następujący sposób:

---

szcościami. Ze spisu ludności z 1921 r. wynika, że z mniejszości narodowych zdecydowanie największą tworzyli Niemcy (ok. 23% w stosunku do łącznej liczby mieszkańców Czechosłowacji), Węgrzy (na Słowacji odsetek ludności węgierskiej zbliżał się do 25%), Rusini (na Rusi Podkarpackiej Łemkowie stanowili większość) oraz Polacy. Umyślnie nie przytaczamy tu danych na temat narodowości żydowskiej, ponieważ trudno w tym wypadku dokładnie określić związek pomiędzy deklarowaną narodowością, wyznaniem i językiem używanym w sytuacjach potocznych (obiegowych). Dostęp z: [http://www.mzv.cz/file/637455/NAR\\_MENS\\_MONOGR\\_20\\_stran.pdf](http://www.mzv.cz/file/637455/NAR_MENS_MONOGR_20_stran.pdf) [dostęp: 10.06.2016].

<sup>15</sup> Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění powstała w 1890 r., w 1918 r. została jej nazwa zmieniona na Česká akademie věd a umění (ČAVU), w 1952 r. przekształciła się w instytucję zwaną Československá akademie věd (ČSAV), obecnie – po podziale Czechosłowacji na dwa suwerenne państwa – chodzi o Akademię věd České republiky.

<sup>16</sup> Trávníček (1888–1961) w latach trzydziestych należał – jak podają źródła – do Praskiego Koła Lingwistycznego, lecz po 1948 r. stał się krytykiem strukturalizmu z pozycji marksizmu.

Přihlížím ke všem vyšším pracím dialektologickým [...], čerpám z vlastního poznání [...] a z řady netištěných prací o nářečích moravských, slezských a moravsko-slovenských, které vypracovali na můj podnět a podle mých pokynů skoro všemš moji bývalí seminaristé [...] (Trávníček 1935, s. V [Předmluva])

i podaje m.in. nazwiska Kellnera, Kopečného lub Svěráka.

Terminem *jazyk »czechosłowacki«* (*československý jazyk*) Trávníček określa

[...] všechna slovanská nářečí, která se odlišují jistými význačnými znaky od ostatních nářečí, polských, lužických a j., a kterými se mluví hlavně v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Adjektivum *československý* má zde význam souborný, souhrnný, lze říci národní, protože se ho užívá také ve spojení „československý národ (stát)“. K němu je ve významu národním substantivum *Čechoslovák*, a ve významu pak jazykovém nepřilíš hojně substantivum *českoslovenština* (Trávníček 1935, s. 3).

Okazuje się, że taki uogólniający zabieg terminologiczny był upolityczniony i dla dialektologa niezręczny i sam autor w innym miejscu opisu odmian terytorialnych narodowego języka „czechosłowackiego” podkreśla, że „dvě části našeho jazykového území” zasługują na szczególną uwagę – przede wszystkim Słowacja i Śląsk. W wypadku Słowacji wyjaśnia, że chodzi o byłe „uherské Slovensko, dnešní t.zv. Slovenská krajina, nikoli t.zv. Moravské Slovensko” (Trávníček 1935, s. 12). Dialekty i gwary Trávníček podzielił na:

- 1) czeskie,
- 2) środkowomorawskie,
- 3) morawskosłowackie,
- 4) śląskie/laskie,
- 5) słowackie.

Warto zauważyć, że do terenów gwarowo morawskosłowackich (a nie słowackich) zalicza Podluží; pisze też w związku z nimi o gwarach dolskich i kopianickich.

Trávníčkowi zarzucano – poza innymi – to, że przy podziale języka czeskiego na odmiany terytorialne zbyt kurczowo trzymał się gra-

nic administracyjnych, co w dialektologii nie zawsze prowadzi do prawdziwych wniosków.

Nowe ujęcie problemu w czeskiej dialektologii okresu międzywojennego było związane ze strukturalistyczną metodą badawczą, zwłaszcza po 1928 r., czyli założeniu Praskiego Koła Lingwistycznego. Zresztą w osobie kolejnego wybitnego językoznawcy, Bohuslava Havránka, dialektologia łączyła się z teorią stylów funkcjonalnych i szeroko rozumianą stylistyką i kulturą języka. W tym czasie uwagę poświęcano też stratyfikacji języka narodowego, definicji odmiany kulturalnej, włącznie z wyznaczaniem granic między językiem literackim – mówionym a czeską potocznością.

W III tomie publikacji *Československá vlastivěda* z 1934 r. ukazał się obszerny (ponad stustronicowy) opis gwar czeskich, laskich i środkowomorawskich, uzupełniony o dziesiątki mapek, fotografii i innych ilustracji. Jego autorem był właśnie Bohuslav Havránek, który w prezentacji gwar laskich (tym samym zespołu dialektalnego czeskiego języka etnicznego) zatrzymał się na zachodniej linii obszaru nazywanego przez Polaków Zaolziem, pozostawiając ten skrawek Czechosłowacji polskiemu językowi ogólnemu, i to bez jakichkolwiek komentarzy. Pracę Havránka można otwarcie uważać za apogeum czeskiej dialektologii międzywojennej. Jest sumą dotychczasowych badań nad gwarowymi odmianami języka etnicznego, włącznie z tymi, które przedstawili poprzednicy Havránka, zarówno w postaci artykułów, jak i drukowanych opracowań monograficznych. Monografie te dotyczyły co prawda „tylko” ograniczonych regionów czy subregionów, ale opisały używane tam gwary w sposób skrupulatny, wyczerpujący i prawdziwy, dlatego były niewątpliwie cennym źródłem wiedzy na ten temat. Mamy na myśli monografię *Popis a rozbor nářečí hornoblanického* Bohumila Vydry, *Popis a rozbor lidové mluvy v pěti podřípských obcích* Jiřígo Hallera lub *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku* Maxmiliána Kolaji.

W omawianej publikacji *Československá vlastivěda* dialekty wschodniomorawskie były rozpatrywane nie w ramach rozdziału *Nářečí česká*, ale nawiązującego do niego, równie obszernego opracowa-

nia Václava Vážného – *Nářečí slovenská*. Vážný dialekty wschodniomorawskie zalicza więc do gwar słowackich – zachodnich, uważając, że używają ich Wołosi na terenach około Vsetína, Rožnova i Vizovic, następnie Doláci albo Zámoravčici (od rzeki Morava) w okolicach miejscowości Napajedla, Kyjov, Hustopeče, w dalszej kolejności Zahořané, czyli Zálešáci (Slováci u Uherského Brodu) i w końcu Podlužáci (Slováci u Lanžhota). Wypada przy okazji wrócić do działalności wspomnianego powyżej (por. przypis 3) Oldřicha Hujera, który jest autorem nie tylko pierwszego (wprowadzającego) rozdziału do omawianej *Československé vlastivědy (Vývoj jazyka československého)*, s. 1–83), ale też około sześćdziesięciu artykułów z zakresu dialektologii i rozwoju języka czeskiego, które zostały prawie że w 20 lat po śmierci Hujera opublikowane pod redakcją czeskiego slawisty Josefa Kurza (ze słowem wstępnym B. Havránka) w monografii nazwanej *Příspěvky k historii a dialektologii českého jazyka* (1961)<sup>17</sup>.

Na zakończenie charakterystyki międzywojennego etapu rozwoju czeskiej dialektologii pragniemy zwrócić polskiemu czytelnikowi uwagę na publikacje kolejnych dwóch osób. Pierwszą z nich był Feliks Steuer urodzony w Sułkowie koło Baborowa, nauczyciel i dyrektor Państwowego Gimnazjum Klasycznego oraz Miejskiego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego w Katowicach, który opisał tzw. morawskie gwary poza granicami państwa czechosłowackiego. Chodzi konkretnie o prace: *Branické podřečí* (polski manuskrypt został przetłumaczony przez czeskiego slawistę Josefa Vašice i wydany w Ołomuńcu w 1932 r.) oraz *Narčecze baborowskie* (praca została wydana przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1937 r.)<sup>18</sup>. Gwary czeskie, konkretnie język Czechów zelowskich, największej zbiorowości czeskiej na ziemiach polskich, przedstawił z kolei wspomnia-

<sup>17</sup> Pomimo tego, że Hujer stosował konsekwentnie starszą metodę pozytywistyczną i rozwój pojedynczych głosek utożsamiał z rozwojem języka w ogóle, to jego analizy zasłużyły na uwagę przedstawicieli czeskiego językoznawstwa strukturalistycznego.

<sup>18</sup> [https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks\\_Steuer](https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Steuer) [dostęp: 26.07.2015].

ny Bohumil Karel Vydra, czeski polonista i germanista, autor m.in. pracy *Z nářečí zelovských Čechů v Polsku* (1923).

## Podsumowanie

Z powyższego wynika, że dialektologia czeska nie odznaczała się w wyszczególnionym przez nas okresie swojego rozwoju ani pośpiechem, ani nowatorstwem, ale na pewno cechowała ją pedantyczność i systematyczność. Już wyjątkowy sukces wystawy etnograficznej z 1895 r. jest dowodem na to, że czeskie środowisko badawcze potrafi świetnie się zmobilizować, zorganizować i – co też znacząco istotne – wzajemnie dogadać, a czeskich dialektologów cechuje pracowitość i sumienność. Nawet (starsze) prace, które z dzisiejszej perspektywy mogą wydawać się poniekąd dyskusyjne pod względem teoretycznym, są godnym zaufania źródłem materiałowym. Oczywiście zalet i osiągnięć czeskiej dialektologii jest o wiele więcej niż dostrzegalnych „wad”. Z szacunkiem należy się odnieść do precyzyjnych opracowań materiału językowego czeskich młodogramatyków, a także do strukturalistycznego nurtu w dialektologii lat trzydziestych XX w., reprezentowanego przez Bohuslava Havránka i innych współautorów kilkakrotnie wymienianej tu pracy *Československá vlastivěda, díl III – Jazyk*.

## Literatura

- Bartoš F., 1886, 1895, *Dialektologie moravská I-II*, Brno: Matice moravská.  
Čejka M., Šlosar D., Nechutová J. (red.), 1991, *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno: MU.  
Dubisz S., 2013, *Dialekt i gwara – integracja językowa – stylizacja gwarowa*, [w:] *Dialektologia i jej pogranicza. Językoznawcze studia polonistyczne*, red. S. Dubisz, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 33–58.  
Havránek B., 1934, *Nářečí česká*, [w:] *Československá vlastivěda. Díl III. – Jazyk*, Praha: „Sfínx” Bohumil Janda, s. 84–219.  
Hlavsová J., 1984a, *Dialektologie na Národopisné výstavě československé*, „Naše řeč”, 67, nr 1, s. 18–30.

- Hlavsová J., 1984b, *O počátcích českého jazykového zeměpisu. K stému výročí narození A. Frinty*. „Naše řeč“, 67, nr 4, s. 213–217.
- Hlavsová J., 1887, *Počátky české dialektologie*, „Naše řeč“, 70, nr 2, s. 75–81.
- Hlavsová J., 1988, *Jan Gebauer a česká dialektologie*, „Naše řeč“, 71, nr 4, s. 193–200.
- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks\\_Steuer](https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Steuer).
- [http://www.mzv.cz/file/637455/NAR\\_MENS\\_MONOGR\\_20\\_stran.pdf](http://www.mzv.cz/file/637455/NAR_MENS_MONOGR_20_stran.pdf).
- Kloferová S., 2007, *Dialektologie*, [w:] *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, red. J. Pleskalová, M. Krémová, R. Večerka, P. Karlík, Praha: Academia, s. 336–376.
- Trávníček F., 1935, *Historická mluvnice československá*, Praha: Melantrich.
- Vážný V., 1934, *Nářečí slovenská*, [w:] *Československá vlastivěda. Díl III. – Jazyk*, Praha: „Sfinx“ Bohumil Janda, s. 219–310.
- Večerka R., 2007, *Mluvnictví: 1. Starší mluvnictví do konce druhé světové války 1945*, [w:] *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, red. J. Pleskalová, M. Krémová, R. Večerka, P. Karlík, Praha: Academia, s. 336–376.